

STUDIE

STUDIE

Povstanie ako alibi a argument Živena v zápase o svoju rehabilitáciu a prežitie v rokoch 1945 – 1948¹

EVA ŠKORVANKOVÁ

The Uprising as an Alibi and Argument: Živena in its Struggle for Rehabilitation and Survival in 1945 – 1948

This study examines the role of the Slovak women's association Živena in the post-war period, focusing on its efforts to defend its reputation and ensure its survival during the political and social changes following 1945. It explores how the organization used its involvement in the Slovak National Uprising as both an alibi and an argument in negotiations with the new regime. Based on archival sources, the study analyzes Živena's strategies of self-presentation, its attempts at rehabilitation, and the broader context of women's organizations navigating the shifting political landscape of post-war Slovakia.

Keywords: Živena; Slovak national uprising; rehabilitation; 1945 – 1948; collaboration

Po skončení 2. svetovej vojny a obnovení Československej republiky došlo v kontexte tzv. riadenej demokracie, alebo „ľudovej demokracie“² k oživeniu ženského emancipačného aktivizmu. Svoju činnosť rozvíjali staršie ženské

1 Text je výstupom riešenia grantovej úlohy: MŠ SR VEGA č. 1/0653/22 „Od domáceho anjela k budovateľke socializmu a späť? Slovenská žena v 20. storočí medzi verejnou a súkromnou sférou.“

2 Bližšie RÁKOSNÍK, Jakub: *Sověťizace sociálního státu: Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945–1960*. Praha 2010, s. 73–75.

spolky ako Živena, v politických stranách sa zakladali ženské odbory, v jednotlivých odborových organizáciách sa vytvárali sekcie pre prácu medzi ženami. Pre verejné angažovanie žien a prezentovanie ženských tém vo verejnom diskurze sa črtala priaznivejšia atmosféra, najmä v porovnaní s predchádzajúcim obdobím vojnového Slovenského štátu, ktorý vymedzil pre ženy ako priestor pre uplatnenie len rodinu a domácnosť.

Zároveň sa však prejavovala snaha kontrolovať a dohliadať nad politickým a spoločenským životom a verejným organizovaním. Intenzívne boli štátne intervencie do spolkového života – administratívne likvidovanie spolkov, revízie stanov a centralizovanie.

Základným predpisom pre spolkovú činnosť pre územie Slovenska bolo nariadenie Slovenskej národnej rady č. 51/1945 Zb. n. SNR z 25. mája 1945 o rozpustení a zakladaní spolkov. Na základe tohto nariadenia boli na území vrátenom z Maďarska rozpustené všetky spolky, na ostatnom území Slovenska spolky okrem tých, ktoré boli uvedené v zozname ponechaných spolkov v prílohe k tomuto nariadeniu. Všetky spolky, ktoré zostali v činnosti, boli povinné upraviť svoje stanovy tak, aby boli zbavené akýchkoľvek prvkov, snáh alebo smerov fašistických, protiludových a protidemokratických.³ Predstavitelia komunistickej strany, posilnení volebným úspechom v roku 1946, začali v spolupráci s odborovým hnutím akcelerovať spoločenské a politické zmeny smerom k získaniu monopolného postavenia v politickom živote krajiny a k obmedzovaniu občianskej spoločnosti a spolkového života.⁴

Súčasťou tohoto mocenského zápasu boli aj snahy o dohľad nad ženským hnutím a tlak na spájanie spolkov a organizácií.⁵ V českých krajinách sa ženské spolky a organizácie dostali pod strechu dvoch organizácií: politickej Národnej fronty žien (NFŽ), v ktorej si čelné pozície vydobyli komunistky a nadstraníckej Rady československých žien (RČŽ), ktorú viedla Milada Horáková. Obidve organizácie zápasili s vnútornými problémami, ale dostávali sa aj vzájomne do konfliktov. Postupne aj v rámci RČŽ získali komunistky mnohé kľúčové funkcie. Po februári 1948 v RČŽ prebehli rozsiahle čistky a personálne zmeny, kto-

3 MANNOVÁ, Elena: Spolky v období sociálno-politických zmien na Slovensku 1938–1951. In: STENA, Ján (ed.): *Občianska spoločnosť, problémy a perspektívy v ČSFR*. Bratislava 1991, s. 25.

4 Bližšie k názorom a postojom obyvateľstva v povojnovom období KALINOVÁ, Lenka: *Spoločenské proměny v čase socialistického experimentu: K sociálním dějinám v letech 1945–1969*. Praha 2007, s. 26–27, 94–112.

5 MANNOVÁ, Elena: Spolky v období sociálno-politických zmien, s. 21–30.

ré súviseli so zmenenou politickou situáciou v Československu a nastolením komunistickej diktatúry.⁶

Na Slovensku vznikol na jar 1945 Slovenský zväz žien, apolitická masová ženská organizácia, ktorej vznik iniciovali komunisti. Zväz mal postupne absorbovať aj najstarší ženský spolok na Slovensku – Živenu. Jej predstaviteľky sa však pokúšali oživiť spolkovú činnosť Živeny a oprášiť a preformulovať tradičný program a bohatú paletu aktivít. Živeniarky sa však museli vyrovnávať s dedičstvom predchádzajúceho obdobia a svojim pôsobením a činnosťou v období vojnovnej Slovenskej republiky.

Živena tak bola v rokoch 1945 – 1948 opakovane konfrontovaná s obvineniami z kolaborácie s ľudáckym režimom. Spolok potreboval očistiť svoje meno, rehabilitovať sa a až následne sa mohol naplno zapojiť do verejného života.

V roku 1964 Ladislav Novomeský v predhovore k dielu Gustáva Husáka napísal, že „*SNP rehabilitovalo slovenský národ v očiach revolučných národov Európy i celého demokratického sveta.*“⁷ Tento názor, ktorý odznel dvadsať rokov po vypuknutí Slovenského národného povstania, bol nepochybné v slovenskej spoločnosti pevne ukotvený.⁸

Slovenské národné povstanie predstavovalo neodškriepiteľne kľúčovú udalosť moderných slovenských dejín. Bezprostredne po skončení vojny malo Povstanie ako ozbrojený odpor proti ľudáckemu režimu a nacistickej okupácii mobilizovať za povojnovú rekonštrukciu a demonštrovať jednotu národa. Slovenské národné povstanie sa okamžite po obnovení republiky a skončení vojny stalo akýmsi referenčným bodom, ktorý umožňoval zaradiť sa na stranu víťazov.⁹ Často sa prezentoval argument, že ozbrojeným Povstaním sa Slovákom podarilo očistiť nálepky kolaborantov s nacistami. V kontexte vyrovnania sa s predchádzajúcim obdobím rokov 1939 – 1945 prevládla jednoduchá a jednoznačná dualita „dobra“ a „zla“. Zlo predstavovali osoby, skupiny a združenia,

6 Bližšie o vzájomnom vzťahu medzi NFŽ a RČŽ viď UHROVÁ, Eva: Národní fronta žen a Rada československých žen – dva proudy ženského hnutí v českých zemích a jejich zájem o sociální a právní postavení žen. In: KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (eds.): *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu III.* Praha 2005, s. 88–112 a JECHOVÁ, Květa: Cesta k emancipaci. Postavení ženy v české společnosti 20. století. Pokus o vymezení problému. In: TŮMA, Oldřich – VILÍMEK, Tomáš (eds.): *Pět studií k dějinám české společnosti po roce 1945.* Praha 2008, s. 79–86.

7 NOVOMESKÝ, Ladislav: Predhovor. In: HUSÁK, Gustáv: *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní.* Bratislava 1969, s. 10.

8 Zmeny v hodnotení Slovenského národného povstania analyzuje HUDEK, Adam: *Najpolitickjšia veda. Slovenská historiografia v rokoch 1948–1968.* Bratislava 2010, s. 199–203.

9 MICHELA, Miroslav – KŠIŇAN, Michal: Slovenské národné povstanie. In: KŠIŇAN, Michal a kol.: *Komunisti a povstania. Ritualizácia pripomínania si protifašistických povstaní v strednej Európe (1945–1960).* Kraków 2012, s. 10–11.

ktoré sa podieľali na chode ľudáckeho režimu. Dobro zatiaľ predstavovali všetky skupiny demokratického aj komunistického odboja a účastníci Povstania.¹⁰

Košický vládny program v apríli 1945 jasne deklaroval potrebu „potrestať zradcov a kolaborantov“ a očistiť „verejný život“.¹¹ Aktívna účasť v Povstaní v týchto trestných procesoch mohla fungovať ako poľahčujúca okolnosť.¹²

Aj predstavitelky ženského spolku Živena potrebovali očistiť meno a povest spolku, zaradiť sa na stranu víťazov jasným preukázaním svojej aktívnej participácie na odboji a v Povstaní. Prostriedkom na očistenie mena spolku a jeho členiek bolo práve dokladovanie ich aktívnej účasti na Povstaní. Systematické zhromažďovanie materiálov a rôznych podkladov, ktoré mali dokladať činnosti spolku od 29. augusta 1944 do skončenia vojny, malo pomôcť očistiť meno Živeny a jej členiek v rôznych regiónoch Slovenska. Tieto materiály, čiastočne publikované a zverejnené (v rozhlase alebo v časopise *Živena*) sa mali stať súčasťou zbierok formujúceho sa Ústavu SNP, ktorý v roku 1947 vznikol v Banskej Bystrici. Jeho úlohou mala byť vedeckovýskumná, zberateľská a propagačná činnosť. V roku 1951 prebehla v priestoroch bansko-bystrickej Starej radnice prvá výstava o SNP s použitím materiálov ústavu. Krátko nato bol však ústav presťahovaný do Bratislavy a premenovaný na Ústav dejín Komunistickej strany Slovenska.¹³ Materiály, ktoré vypracovali jednotlivé členky Živeny ako aj miestne odbory spolku, sa však zachovali aj v Slovenskom národnom archíve, vo fonde Živena spolok slovenských žien.¹⁴ Tieto archívne materiály, ako aj dobová tlač predstavujú kľúčový prameň pre hodnotenie činnosti spolku od augusta 1944 do mája 1945. Vznikali však účelovo s cieľom dokladovať aktívnu účasť členiek spolku a spolku ako takého na odboji a v Povstaní a vyrovnáť sa tak s nejednoznačným a rozporuplným pôsobením Živeny v rokoch 1938 – 1944.

10 MANNOVÁ, Elena: Slovenské národné povstanie a politická pamäť. In: IVANIČKOVÁ, Edita a kol.: Z dejín demokratických a totalitných režimov na Slovensku a v Československu v 20. storočí. Historik Ivan Kamenec 70-ročný. Bratislava 2008, s. 216–217.

11 Bod IX. *Návrh programu nové československé vlády Národní fronty Čechů a Slováků*. Košický vládny program. Moskva, 1945, březen. Národní archiv, f. Komunistická strana Československa – ústřední výbor, Klement Gottwald, arch. j. 1532, kart. 172. (Dostupné na stránkách Národního archivu: <https://www.nacr.cz/wp-content/uploads/2021/04/labyrint-1945-Kosicky-vladni-program.pdf>).

12 RYCHLÍK, Jan: *Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945–1992*. Bratislava 1998, s. 77.

13 MICHELA, Miroslav – KŠIŇAN, Michal: Slovenské národné povstanie, s. 16–17.

14 Slovenský národný archív v Bratislave (ďalej SNA), fond (ďalej f.) Živena, kr. 56, inv. č. 184. Činnosť spolku v SNP.

Živena v osídľach ľudáckeho režimu

Živena ako najstarší slovenský ženský spolok, ktorý vznikol v roku 1869 na zhromaždení v Turčianskom Sv. Martine, sa zameriaval na organizovanie vzdelávacích a osvetových aktivít medzi slovenskými ženami. Spolok od svojho vzniku vydával rôzne periodiká (*Almanach Živeny*, *Letopisy Živeny*), k najvýznamnejším nepochybne patril vlastný literárny a spolkový časopis *Živena*. Situácia po vzniku Československej republiky rozvoju spolkových činností Živeny priala.¹⁵ Spolok rozšíril sieť svojich miestnych odborov, narástla jeho členská základňa. V spolupráci so štátnymi orgánmi a inými sociálnymi a sociálno-zdravotnými spolkami a organizáciami Živena pokračovala v bohatej sociálnej, kultúrnej, vzdelávacej a osvetovej činnosti. Do roku 1938 vstupovala Živena s rozvinutou sieťou odborov, organizovaných v piatich regionálnych okresoch (pražský, západný, severný, stredný a východný) a stabilnou členskou základňou vo všetkých regiónoch Slovenska.¹⁶

Predstavitelky Živeny sa striktne pridržali apolitickosti spolku a zdôrazňovali jeho nekonfesionálny charakter. Verili, že bohatá tradícia, záslužné aktivity, umožnia spolku prežiť aj turbulentné obdobie po roku 1938. Pre Živenu však nástup ľudáckeho režimu na jeseň 1938 priniesol celý rad obmedzení a zásahov do jej existencie a aktivít.¹⁷ V hlásenia miestnych odborov spolku boli už na jeseň 1938 zaznamenané pribúdajúce útoky na členky spolku zo strany príslušníkov Hlinkových gárd a členov HSLS.

Predstavitelky spolku sa pokúšali otvoreným deklarovанím lojality novo sa formujúcej politickej autorite, ktorú reprezentovali predstavitelia HSLS, zachovať existenciu Živeny. A to napriek tomu, že predstavitelia ľudáckeho režimu považovali Živenu za čechoslovakistický spolok evanjelických žien.¹⁸

Vedenie spolku v obežníku vyzvalo svoje členky, aby sa naďalej aktívne zapájali do práce.¹⁹ Zároveň sa pokúšali upokojiť členskú základňu a udržať spo-

15 Bližšie KODAJOVÁ, Daniela a kol.: *Živena. 150 rokov spolku slovenských žien*. Bratislava 2019; KODAJOVÁ, Daniela: *Živena – spolok slovenských žien*. In: DUDEKOVÁ, Gabriela a kol.: *Na ceste k modernej žene. Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Bratislava 2011, s. 215–232. DUDEKOVÁ-KOVÁČOVÁ, Gabriela: *Živena v politických režimoch 19. a 20. storočia*. In: KODAJOVÁ, Daniela a kol. *Živena: 150 rokov spolku slovenských žien*. Bratislava 2019, s. 99–182.

16 Kde spejú dnešné ženské? Dokončenie o valnom shromaždení Živeny v Žiline. In: *Živena*, 1938, roč. 28, č. 10–11, s. 271.

17 ŠKORVANKOVÁ, Eva: *Živena v konfrontácii s nastupujúcim ľudáckym režimom v období autonómie*. In: *Bratislava: Zborník Múzea mesta Bratislavy*, 2023, roč. 35, s. 126–143.

18 DUDEKOVÁ-KOVÁČOVÁ, Gabriela: *Živena v politických režimoch*, s. 139–140.

19 SNA, f. Živena, kr. 18. Všetkým odborom Živeny, spolku slovenských žien. 7. októbra 1938.

lok funkčný a schopný naďalej vyvíjať najmä kultúrne, osvetové a charitatívne aktivity. Spolok sa dostal už v decembri 1938 pod kontrolu režimu dosadením vládneho komisára, ktorý prevzal kontrolu nad činnosťou spolku ako aj nad jeho majetkom.²⁰

Živena musela upraviť svoje aktivity, už v januári 1938 sa zmenila na kultúrny spolok, naďalej mala realizovať výlučne kultúrne, vzdelávacie a osvetové činnosti. Živeniarky však svoj sociálny a sociálno-zdravotný program nechceli opustiť. Vedenie spolku však bolo tlačené do pasívnej pozície. Sociálne, či sociálno-zdravotné aktivity mohla Živena oficiálne realizovať len prostredníctvom rôznych tematických prednášok alebo spoluprácou s inými spolkami, s Červeným krížom a neskôr prostredníctvom Ženského odboru HSLS, keďže sociálnu prácu zastrešovala práve vládnuca Hlinkova slovenská ľudová strana.²¹ Mnohé aktivity spolok vykonával už len pod priamym dohľadom vládnej moci, HSLS a Hlinkovej gardy (HG).²²

Živena sa však musela vyrovnáť so stratou členskej základne, či už v dôsledku teritoriálnych zmien po Mníchovskej dohode a Prvej viedenskej arbitráži, alebo v dôsledku radikalizácie a stupňovania protičeských a protižidovských nálad v krajine. Živena prišla o 15 miestnych odborov (Petržalka, Jelšava, Komárno, Košice, Košice okres, Levice, Lučenec, Nové Zámky, Štúrovo, Rimavská Sobota, Rožňava, Štítnik, Tornaľa, Veľké Kapušany a Sobrance), čo narušilo dovtedy fungujúcu sieť financovania spolku (z členských poplatkov), ako aj vydávanie a distribúciu časopisu *Živena*.²³ Za poklesom členskej základne spolku však nestáli len teritoriálne zmeny. Ľudácky režim tlačil na odstránenie českého a židovského obyvateľstva z verejných funkcií a miestne odbory Živeny sa obracali na ústredie spolku s konkrétnymi problémami ohľadom prijímania, resp. angažovania sa Česiiek a Židoviek v činnosti a štruktúrach jednotlivých miestnych odborov. Ústredie sa však zachovalo alibisticky a vyzvalo miestne odbory, aby využili právo odmietnuť prijatie členského poplatku od „nepohodlných“ členiek. Do marca 1939 ústredie spolku nevydalo nijaké cen-

20 Ministerstvo sociálnej starostlivosti a zdravotníctva Slovenskej krajiny menovalo vládneho komisára pre všetky spolky, ktoré sa zaoberali (aspoň okrajovo) sociálnou prácou na základe § 8 zákona č. 300/1920 Zb. z. a n. zo 14. apríla 1920 o mimoriadnych opatreniach (v znení zákona č. 125/1933 Zb. z. a n. zo dňa 10. júla 1933, ktoré vstúpilo do účinnosti vládnym nariadením zo dňa 17. septembra 1938 č. 177 Zb. z. a n.)

21 Bližšie ŠKORVANKOVÁ, Eva: Ženský odbor HSLS ako koordinátor sociálnej práce? In: *Populačné štúdie Slovenska*, 2020, č. 13, s. 59–82.

22 SNA, f. Policajný riaditeľstvo, kr. 95. Pokladničná správa miestneho odboru Živeny spolku slovenských žien v Bratislave za rok 1939, príloha č. III.

23 Oznam. In: *Živena*, 1938, roč. 28, č. 10–11, s. 269

trálne inštrukcie ohľadom židovských členiek.²⁴ Až koncom augusta 1939 boli odbory Živeny inštruované, že do spolku nemohli prijímať nové členky židovského vierovyznania. Zároveň ani dlhoročné židovské členky nemali byť volené do výborov spolku. Odbory však mali voľné ruky vo voľbe taktného a slušného spôsobu, ako im to dať na vedomie. Naďalej sa preto odporúčalo nevyberať členské príspevky. Podľa stanov spolku po 2 rokoch neplatenia príspevkov členstvo v spolku automaticky zaniklo. Na základe miestnych pomerov však mali postupovať flexibilne.²⁵ Kým niekde miestne odbory Živeny členstvo židovským členkám zrušili (vo Vrútkach),²⁶ niekde odbory odolávali v napätej situácii tlaku a židovské členky odmietali vylúčiť.²⁷

K stabilizácii činnosti Živeny neprispievali ani nejasnosti okolo možnosti ďalšieho pôsobenia a existencie spolku. Na jednej strane sa objavovali hlasy, že Živena zanikne, resp. že dôjde k zlúčeniu všetkých ženských spolkov.²⁸ Na druhej strane sa medzi členkami, ale aj na verejnosti šírili informácie, že Živena bude rozpustená ako nekatolícky spolok, keďže jeho zakladateľky boli údajne výlučne evanjeličky.

Už v období autonómie boli jednotlivé miestne odbory Živeny zastrašované zo strany miestnych ľudáckych predstaviteľov a gardistov (Zlaté Moravce, Leopoldov). Mnohé členky kvôli ohováraníu, a útokom na svoju osobu alebo svojich blízkych svoje verejné aktivity obmedzili, až úplne zastavili a stiahli sa z verejného života. Mnohé miestne odbory hlásili pokles členskej základne (Bratislava, Zlaté Moravce, Hlohovec, Humenné). Členky totiž odmietali platiť členské poplatky. Klesol dopyt po knihách aj spolkovej tlači.

Ľudácky režim predpokladal postupné eliminovanie existujúcich ženských spolkov. Živena sa mala rozplynúť vo formujúcom sa Ženskom odbore HSLS (od jesene 1940).²⁹ Ženský odbor HSLS mal fungovať ako koordinátor prakticky všetkých ženských verejných aktivít a postupne ako jediná masová ženská organizácia, ktorá by „pohltila“ už existujúce spolky.³⁰ Predstaviťelky Živeny sa však jednoznačne postavili proti akýmkoľvek snahám včleniť najstarší ženský

24 SNA, f. Živena, kr. 43. Živena, trenčiansky odbor slovenských žien v Trenčíne, 15. júna 1939.

25 SNA, f. Živena, kr. 43. List predsedníctvu odboru Živeny, s.s.ž. v Trenčíne, 28. augusta 1939. Židovské členky.

26 SNA, f. Živena, kr. 43. List miestneho odboru Živeny vo Vrútkach ústrediu, 22. októbra 1939.

27 SNA, f. Živena, kr. 43. Miestny odbor Živeny, s.s.ž. v Michalovciach, nedatované.

28 SNA, f. Živena, kr. 43. Výročná správa severného okresu Živeny za správny rok 1938.

29 Bližšie ŠKORVANKOVÁ, Eva: Sociálna práca žien v osídľach ľudáckeho režimu na Slovensku (1938–1945). In: DUDEKOVÁ KOVÁČOVÁ, Gabriela – RÁKOSNÍK, Jakub – BENKO, Juraj a kol.: *Od almužny k nároku: Vízie a prax sociálnej politiky na Slovensku a v českých krajinách 19. a 20. storočia*. Praha 2024, s. 355–380.

30 HELENA S. Pán prezident medzi nami. In: *Nová žena*, 1940, roč. 3, č. 44, s. 2.

spolok na Slovensku do jednotného Ženského odboru v rámci HSLS (ŽO HSLS).³¹

Vedenie spolku sa voči týmto pokusom snažilo brániť, okrem iného aj servilným vystupovaním voči vznikajúcemu ŽO HSLS a jej vtedajšej predsedníčke Božene Tukovej.³² Táto poníženosť a servilnosť zo strany Živeny bola v zložitých pomeroch Slovenského štátu súčasťou zápasu o prežitie. Keď sa v priebehu roku 1941 zintenzívnila aktivita zakladania ŽO HSLS, činnosť miestnych odborov spolku Živena bola čoraz viac atakovaná predstaviteľmi HSLS. Aj kompetenčné spory v oblasti sociálnej práce (zber šatstva a výroba obväzového materiálu) medzi miestnymi odbormi Živeny a ŽO HSLS boli riešené Ženským odborom pri Generálnom sekretariáte HSLS.³³ Činnosť Živeny sa tak zredukovala len na pomoc a koordináciu aktivít, ktoré organizoval a zastrešoval ŽO HSLS.

Na lokálnej úrovni však dochádzalo ku konfliktom medzi miestnymi odbormi Živeny a miestnymi ŽO HSLS. V archívnych dokumentoch je zaznamenaný takýto konflikt v Brezne nad Hronom v súvislosti so zbierkou obväzového materiálu v októbri 1943. Živeniarky z Brezna boli obvinené, že nespolupracovali na zbierke obväzového materiálu, nerešpektovali autoritu vládnucej HSLS a „všemožným spôsobom sa vyhýbali s ňou spolupracovať“.³⁴

Vedenie spolku tak na jednej strane postupne utlmovalo svoje aktivity a podriaďovalo sa tlaku ľudáckeho režimu. Na lokálnej úrovni však predstavičky Živeny čoraz intenzívnejšie vzdorovali tlakom ŽO HSLS. Po vypuknutí Povstania, koncom augusta 1944 sa mnohé odhodlali aktívne zapojiť do odbojovej činnosti.

Snahy o očistenie mena

V apríli 1945 sa predstavičky Živeny rozhodli okamžite reštartovať spolkovú prácu a adaptovať spolok na meniacu sa politickú realitu po skončení vojny, napriek veľkým obavám, či nebudú spochybňované spolkové aktivity a činnosť v období novej Slovenskej republiky. Predsedníctvo spolku preto rezignova-

31 Bližšie TKADLEČKOVÁ-VANTUCHOVÁ, Jarmila: *Živena – spolok slovenských žien*. Bratislava 1969, s. 155–156; DUDEKOVÁ KOVÁČOVÁ, Gabriela: *Živena v politických režimoch*, s. 146–149.

32 Návšteva pani B. Tukovej v Živene v Martine. In: *Živena*, 1940, roč. 30, č. 12, s. 303.

33 SNA, f. Živena, kr. 3. Zápisnica z valného zhromaždenia z 21. októbra 1942.

34 SNA, f. Živena, kr. 48. Korešpondencia medzi Živenou a ŽO HSLS zo septembra 1943 vo veci zbierky obväzového materiálu (Brezno nad Hronom).

lo na svoje funkcie na schôdzi výboru 30. apríla 1945 a dočasnou správou spolku bola poverená redaktorka Zora Jesenská.³⁵

Ústredie Živeny požiadalo Povereníctvo pre školstvo a národnú osvetu o schválenie tejto zmeny. Argumentovali potrebou „očistiť“ spolok a „odstrániť nedobré živly“, pričom tieto javy vo svojej žiadosti predstaviteľky Živeny bližšie nevysvetľovali a nepomenovávali. V prospech Zory Jesenskej hovorila aj jej „aktívna účasť v Povstaní literárnou činnosťou v Banskej Bystrici, kde pracovala ako redaktorka rozhlasu.“³⁶ V žiadosti sa zároveň uvádzalo, že odbory Živeny sa zapojili do Povstania, najmä odbory v Banskej Bystrici, v Brezne nad Hronom, v Tisovci a v Klenovci.

Do Povstania sa zapojili aj ďalšie jednotlivé členky spolku, ktoré sa ocitli na povstaleckom území. Aj keď individuálne, „ale s povedomým zdôrazňovaním faktu, že túto prácu konajú ako členovia Živeny“.³⁷ Už táto žiadosť o schválenie personálnych zmien na čele spolku z konca apríla 1945 naznačovali snahy o reštart spolkovej činnosti s novým vedením a očisteným menom.

Predstaviteľky spolku sa zároveň usilovali okamžite vyvrátiť všetky kritické poznámky na adresu Živeny. Argumentovali, že aktivity a činnosť Živeny bola v období vojnovnej Slovenskej republiky limitovaná, kontrolovaná a obmedzovaná, obmedzením a zastavením subvencií, podriadením Ženskému odboru HSLS, ktorý prevzal kontrolu nad sociálnou prácou v krajine.

Napriek mnohým kritickým hlasom, ktoré spochybňovali aktivity Živeny v období Slovenského štátu, bola existencia spolku v máji 1945 potvrdená nariadením Slovenskej národnej rady (č. 51/1945).³⁸ Povereníctvo Slovenskej národnej rady pre školstvo a osvetu v Bratislave následne dňa 11. júna 1945 rozhodlo o nezasahovaní do samosprávy spolku, odporučilo len prevedenie personálnej očisty členstva a predsedníctva na valnom zhromaždení spolku.³⁹

Valné zhromaždenie spolku sa následne uskutočnilo v dňoch 22.–23. septembra 1945 v Martine pod vedením Olgy Ruppeldtovej-Šimkovej. V tajomníckej správe pre rokovania valného zhromaždenia bolo konštatované, že „jadro spolku ostalo nekompromitované, čisté a zachované jeho poslaniu a tradícii,

35 TKADLEČKOVÁ-VANTUCHOVÁ, Jarmila. *Živena*, s. 171.

36 SNA, f. Živena, kr. 50, inv. č. 180. Ústredie Živeny Povereníctvu pre školstvo a národnú osvetu, 30. apríla 1945.

37 Tamtiež.

38 Nariadenie SNR č. 51/1945 Zb. n. SNR z 25. mája 1945 o rozpustení a zakladaní spolkov. Bližšie MANNOVÁ, Elena: Spolky v období sociálno-politických zmien, s. 25.

39 SNA, f. Živena, inv. č. 180. Povereníctvo SNR pre školstvo a osvetu v Bratislave Ústrediu Živeny, 30. júla 1945.

*preslávenej v živote slovenského národa.*⁴⁰ Predstaviťky spolku jednoznačne odmietali, že Živena v rokoch 1938 až 1945 kolaborovala s ľudáckym režimom.⁴¹

Spolok na valnom zhromaždení prešiel zásadnými personálnymi zmenami. Svojej funkcie sa pre vysoký vek vzdala dlhoročná predsedníčka spolku Anna Halašová-Mudroňová,⁴² ktorá bola zvolená za čestnú predsedníčku. Novou predsedníčkou spolku sa stala Mária Pietrová, podpredsedníčkami Zora Jesenská, Želmíra Duchajová, Mária Rázusová-Martáková, Oľga Ruppeltdtová-Šimková, Anna Janšáková a Viera Markovičová-Záturecká.⁴³ Vo vedení spolku došlo ku generačnej výmene, k slovu sa dostali najmä mladšie a aktívne členky.

Stanovy spolku boli predložené na schválenie v nezmenenej podobe. Na valnom zhromaždení bol prijatý nový, veľmi komplexný a detailne prepracovaný program spolku, ktorý sa zamerával na sociálnu, ľudovýchovnú a kultúrnu prácu.⁴⁴

Na nasledujúcom valnom zhromaždení Živeny v dňoch 15. a 16. júna 1946 v Ružomberku boli na návrh Ústredia vytvorené jednotlivé ústredné komisie: Ústredná organizačno-propagačná komisia, Ústredná sociálno-zdravotná komisia a Ústredná kultúrna komisia so sídlom v Bratislave, aby podporili a uľahčili činnosť ústredia Živeny v Martine. Organizačno-propagačná komisia mala za cieľ podporiť zakladanie miestnych odborov Živeny, získavať nové členky, zabezpečovala rôzne propagačné aktivity a pravidelné rokovania so Zväzom slovenských žien.⁴⁵ Popri jednotlivých miestnych odboroch Živeny vznikali ľudovýchovné komisie, ktoré organizovali osvetovú, vzdelávaciu činnosť, prednášky, besedy, osvetové kurzy.⁴⁶

Jednotlivé komisie mali zdynamizovať a skvalitniť činnosť spolku, modernizovať ho a pomôcť získavať nové, najmä mladé členky. Úlohou Ústrednej organizačno-propagačnej komisie bolo uľahčiť činnosť ústredia spolku v Martine. Na čele komisie bola Elena Holéczy, tajomníčkou Ada Rapošová. Členkami ko-

40 Tajomnícka zpráva pre valné shromaždenie roku 1945. In: *Živena*, 1945, roč. 35, č. 4–6, s. 121–125.

41 Valné zhromaždenie Živeny, S.S.Ž. In: *Živena*, 1945, roč. 35, č. 4–6, s. 125–128.

42 SNA, f. Živena, inv. č. 180. Anna Halašová-Mudroňová Ústrediu Živeny, 18. júna 1945.

43 ĎURIŠKA, Zdenko: Funkcionárky Živeny. In: SEDLÁKOVÁ, Viera (ed.): *Zborník z osláv 125. výročia Živeny spolku slovenských žien v Martine*. Martin 1995, s. 57–69.

44 Program Živeny, spolku slovenských žien. In: *Živena*, 1945, roč. 35, č. 4–6, s. 128–130.

45 DUDEKOVÁ KOVÁČOVÁ, Gabriela: *Živena v politických režimoch 19. a 20. storočia*, s. 165.

46 SNA, f. Živena, kr. 94, inv. č. 346–349. Ústredná ľudovýchovná komisia Živeny v Brezne n./Hronom.

misie boli Anna Jesenská, Božena Hanesová, Šára Alexy, Hela Krčméry, Viera Rázusová a dr. Naďa Hradská.

Členky komisie sa pravidelne schádzali a diskutovali o dôležitej spolkovej agende a pripravovali podklady pre propagáciu činnosti Živeny. Prvé zasadnutie organizačno-propagačnej komisie sa uskutočnilo 23. novembra 1946 v miestnosti sekretariátu bratislavského odboru spolku na Kozej ulici.⁴⁷

Najväčšou výzvou pre ďalšie fungovanie spolku Živena bolo hľadanie spôsobu koexistencie s novovytvoreným Zväzom slovenských žien, ktorý chcela komunistická strana premeniť na masovú ženskú organizáciu, do ktorej by sa postupne včlenili ostatné ženské spolky a organizácie. Zväz slovenských žien sa formoval od mája 1945 a definitívne sa konštitoval 12. júna 1945 ako apolitický spolok, ktorého však základným cieľom bola politická výchova žien.⁴⁸ Vo vedení zväzu sa spojili rôzne prúdy ženského hnutia, predsedníčkou sa stala Hana Gregorová, podpredsedníčkami Františka Hrušovská, Anna Jesenská a Oľga Šándorová.⁴⁹ Vzájomné vzťahy a možnosť spojenia sa medzi oboma spolkami diskutovali až do februárového prevratu v roku 1948.⁵⁰ Spočiatku predstavitelky Živeny veľmi opatrne komunikovali s predstaviteľkami zväzu, najmä kvôli obavám o ďalšiu existenciu spolku. Veľmi dobre si uvedomovali komplikácie pri spájaní „*starého tradičného národného spolku s celkom mladým, vyvretým z revolúcie*“.⁵¹ Preto ponúkali spoluprácu, avšak zároveň sa ústredie pokúšalo zistiť názory jednotlivých odborov na predpokladanú fúziu alebo eventuálnu spoluprácu medzi spolkami.

Veľkým problémom v rámci rokovaní medzi predstaviteľkami oboch spolkov však bol kritický názor predstaviteľiek Zväzu slovenských žien na pôsobenie Živeny v predchádzajúcom období vojnového Slovenského štátu. Okrem kritiky na adresu Živeny, že je konzervatívnym a panským spolkom, vzdialeným problémom modernej ženy povojnového Slovenska, veľmi často zaznieva-

47 SNA, f. Živena, kr. 94, inv. č. 340, s. 2–3. Zápisnica z prvého zasadnutia organizačno-propagačnej komisie pri Ústredí Živeny. 23. novembra 1946.

48 MANNOVÁ, Elena: Spolky, s. 27. SNA, f. Zväz slovenských žien, kr. 1. Program Zväzu slovenských žien.

49 SNA, f. Zväz slovenských žien, kr. 1. Bližšie Zakladanie odbočiek Zväzu slovenských žien. 1946–1948.

50 Dňa 22. mája 1948 bola prijatá dohoda o zjednotení oboch ženských spolkov, čím vznikla nová jednotná organizácie s názvom Živena – Zväz slovenských žien so sídlom v Bratislave. Zpráva ústrednej tajomníčky Živeny M. Kassovej, prednesená na schôdzke delegátok dňa 14. mája 1948 v Turč. Sv. Martine. In: *Živena*, 1948, roč. 38, č. 3–5, s. 149–153. Prejav, povedané na spoločnom zasadnutí ústredných výborov Živeny a Sväzu slovenských žien, ktoré bolo 22. mája 1948 v Bratislave. In: *Živena*, 1948, roč. 38, č. 6–8, s. 216–220.

51 JESENSKÁ, Zora: Čo chceme. In: *Živena*, 1945, roč. 35, č. 7–9, s. 131–135.

li zo strany predstaviteľiek Zväzu slovenských žien obvinenia z kolaborovania s ľudáckym režimom.

Prvé rokovania sa uskutočnili 25. júla 1945. Na tomto stretnutí informovala v mene Zväzu slovenských žien jej tajomníčka Elena Hroboňová⁵² o troch alternatívach „kooperácie“ medzi existujúcimi ženskými organizáciami – splnutie oboch spolkov, kolektívne členstvo Živeny v rámci zväzu, ktorý podľa svojho programu mal združovať všetky ženské spolky na Slovensku (či už na princípe rovný s rovným, alebo zväz ako nadriadená inštitúcia), spolupráca oboch spolkov.⁵³ Dňa 21. septembra 1945 sa uskutočnili ďalšie informatívne rokovania medzi oboma spolkami, o ktorých následne rokovalo ústredie Živeny⁵⁴ a následne aj valné zhromaždenie spolku dňa 23. septembra 1945. Na stretnutí 21. septembra 1945 odznelo zo strany predstaviteľiek ZSŽ obvinenie, že Živena sa v predchádzajúcom období politicky kompromitovala. Živeniarky sa ohradili proti obvineniam, že spolok bol poznačeným kolaboráciou s režimom Slovenského štátu.

V stanovisku k tomuto obvineniu sa okrem iného uvádzalo, že pokiaľ aj v spolku boli nejaké osoby „*zmýšľajúce fašisticky*“, vyvážili to osoby, ktoré zostali verné slovenským a československým ideálom. Spolok sa teda údajne politicky nekompromitoval, Živena zostala len „*tradične národnou*“.⁵⁵ Predstaviiteľky spolku sa toto stanovisko rozhodli podporiť aj konkrétnymi dôkazmi a zbierali svedectvá a spomienky živeniarok z účasti v Slovenskom národnom povstaní.⁵⁶

Kľúčové rokovania medzi oboma spolkami prebehli 17. novembra 1945. Predstaviiteľky ZSŽ naďalej prezentovali kritické názory na adresu Živeny a jej fungovania. Magda Husáková podotkla na adresu Živeny, že je organizáciou

52 Elena Hroboňová bola v medzivojnovom období osvetovou pracovníčkou a organizovala ľudové kurzy pre ženy pod záštitou Živeny. Živeniarky a spolok tak veľmi dobre poznala. V rokoch 2. svetovej vojny bola aktívna odbojárka. HROBOŇOVÁ, Oľga: Keď horeli srdcia: Zo zápisníka a rozprávania Eleny Hroboňovej. In: *Smer: Orgán Stredoslovenského KV KSS*, 1964, roč. 16, č. 31, s. 7. Dotazník o príslušnosti a účasti v partizánskych bojoch v partizánskom zväzku Čapajev. Archív Múzea SNP, fond XII, príř. číslo S 15/78. Dotazník za Elenu Hroboňovú vyplnila Oľga Hroboňová, 28. augusta 1969.

53 Spolkové správy: Návšteva pani Eleny Hroboňovej, tajomníčky Svazu slovenských žien, v ústredí Živeny, S.S.Ž. In: *Živena*, 1945, roč. 35, č. 1–3, s. 57–59. Spolkové správy: Tajomníčka zpráva pre Valné zhromaždenie roku 1945. In: *Živena*, 1945, roč. 35, č. 4–6, s. 123.

54 TKADLEČKOVÁ-VANTUCHOVÁ, Jarmila: *Živena*, s. 172–173.

55 SNA, f. Živena, kr. 50, inv. č. 180. Živena spolok slovenských žien, Odbor a okres v Prahe Ústrediu Živeny v Turč. Sv. Martine, 13. októbra 1945.

56 HOLÉCZY, Elena. Hrdinské ženy povstalecké. In: *Živena*, 1946, roč. 36, č. 11–12, s. 293–295.

privilegovaných rodín a nie všeobecným spolkom slovenských žien.⁵⁷ Názory predstaviteľiek SSŽ na spolok Živena bol nepochybne kritický. Pripúšťali, že v Živene „*bol celý rad žien, ktoré to poctivo myslia so Slovenskom*“, zároveň však poukazovali na negatívny postoj živeniarok, ktoré mali obavy z konkurenčného masového ženského hnutia.⁵⁸ Predstaviťky ZSŽ považovali Živenu za spolok s bohatou tradíciou a minulosťou, teda za akýsi spolok minulosti. Naopak svoj zväz vnímali ako modernú a pokrokovú organizáciu pre pracujúce ženy, ktorá by mala hrať určujúcu úlohu v ženskom hnutí na Slovensku do budúcnosti.⁵⁹

Napriek korektným rokovaniam, rozpory medzi predstaviteľkami oboch spolkov pretrvávali. Stanovisko ústredia a väčšiny živeniarok pragmaticky zosumarizovala Zora Jesenská v článku *Čo chceme*, v ktorom kladne zhodnotila spojenie národnej tradície s novým prúdom ženského hnutia.⁶⁰ V januári 1946 sa kvôli rozporom rokovania zastavili⁶¹ a v podstate sa preťahovali až do februára 1948. Vzájomná nedôvera, odstup a kritické postoje sa nepodarilo prekonať.

Hľadanie dôkazov

Logickou reakciou na zvýšenie kredibility Živeny bola snaha o očistenie mena spolku a predloženie „dôkazov“, že spolok nekolaboroval a vďaka apolitickosti sa ochránil pred nevyhnutnosťou spolupráce s ľudáckym režimom. Tieto argumenty použila počas rokovaní s predstaviteľkami Zväzu slovenských žien zástupkyňa Živeny Nina Wollmanová: „*Živena sa vedela vyvarovať politiky aj za šesť rokov nátlaku, aj keď jej hrozili rozpustením, ako sa vedela vyvarovať aj delem národa na konfesie*.“⁶²

57 Spolkové správy: Zápisnica napísaná dňa 17. novembra 1945 v Bratislave na rokovaní komisií Živeny a Sväzu slovenských žien, ktoré boli poverené rokovať o podmienkach spojenia oboch spolkov. In: *Živena*, 1945, roč. 35, č. 7–9, s. 189–194.

58 SNA, f. Zväz slovenských žien, kr. 1, pás 1, prepis s. 6. Spomienky predstaviteľiek Zväzu slovenských žien.

59 SNA, f. Zväz slovenských žien, kr. 1. Prejav Fany Hrušovskej na zasadnutí ÚV SSŽ dňa 4. marca 1948, s. 6.

60 JESENSKÁ, Zora. *Čo chceme*. In: *Živena*, 1945, roč. 35, č. 7–9, s. 131 (131–135).

61 Valné zhromaždenie Živeny, S.S.Ž. v Ružomberku v dňoch 15. a 16. júna 1946. In: *Živena*, 1946, roč. 36, č. 6–7, s. 161–168.

62 SNA, f. Zväz slovenských žien, kr. 1. Zápisnica (odpis) zapísaná dňa 17. novembra 1945 v Bratislave na rokovaní komisií Živeny a Sväzu slovenských žien, s. 6.

Prostriedkom „očistenia“ spolku bola účasť v Povstaní. Predstavitelky Živeny sa preto rozhodli zozbierať svedectvá o činnosti živeniarok počas SNP a počas prechodu frontu z rôznych regiónov Slovenska.

Po obnovení vydávania časopisu *Živena* uverejnila redakcia výzvu, aby všetky členky Živeny, ktoré boli priamo zapojené do Povstania, ktoré sa zúčastnili na organizovaní a jeho príprave, ktoré vykonávali rôzne úlohy počas okupácie (poskytovali úkryt a pomoc, pomáhali zajatým na úteku), aby podrobne opísali svoje skúsenosti a pamäti a zaslali ich Ústrediu Živeny.⁶³ Následne malo Ústredie Živeny spracovať tieto spomienky a svedectvá do „brožúrky *Živena v Povstaní 1944*“. Zaslané materiály mali byť spracované veľmi podrobne, s uvedením konkrétnych mien osôb, s ktorými spolupracovali, alebo ktorým pomohli, poskytlí nejakú pomoc. Ako sa ďalej vo výzve uvádza: „*Takáto brožúrka bude nielen cenným dokumentom pre spolok, ale i historickým prameňom širokého významu. A pre tieto príčiny je povinnosťou každej roduvernej členky Živeny, aby našej výzve vyhovel.*“⁶⁴

Na základe podkladov z jednotlivých miestnych odborov, ktoré boli v rokoch 1945–1947 vedením spolku zhromaždené, môžeme v súčasnosti analyzovať aktivity a činnosť členiek Živeny a v podstate aj spolkové pôsobenie od augusta 1944 do skončenia vojny.⁶⁵

Tieto materiály sú uložené v Slovenskom národnom archíve vo fonde Živeny, niektoré správy boli v rokoch 1945–1947 publikované na stránkach spolkového periodika *Živena*, úryvky niektorých sa stali súčasťou rozhlasového vysielania Živeny pod názvom Živenina polhodinka.⁶⁶ Samotné živeniarky si uvedomovali, že rozhlas je najrýchlejším prostriedkom kultúrnej a sociálnej propagandy a predstavoval dôležité moderné médium, vhodné na propagáciu a organizačnú prácu. Preto spolok v rámci vysielania mohol prezentovať správy o svojej činnosti, rôzne osvetové a vzdelávacie témy, medailóniky o významných ženách a osobnostiach slovenského národného hnutia.

63 Prosba. In: *Živena*, 1945, roč. 35, č. 1–3, s. 62.

64 Tamtiež.

65 SNA, f. Živena, kr. 56, inv. č. 184. Činnosť spolku v SNP.

66 Živenina polhodinka sa prvý raz ozvala zo štúdia bratislavského rozhlasu 17. júla 1946. Vysielanie Živeny viedla a organizovala predsedníčka organizačno-propagačnej komisie Elena Holéczy, ktorá sa postupom času (na základe zachovaných materiálov, uložených v Slovenskom národnom archíve vo fonde Živena) vypracovala na skúsenú rozhlasovú redaktorku. Vo februári 1947 sa z členiek komisie vytvorili redakčný krúžok na čele so skúsenou Elenou Holéczy. Členkami redakčného krúžku sa stali Hela Krčméry, Ada Rapošová a Viera Rázusová. Slovenský rozhlas to akceptoval. Živenina polhodinka v rozhlase. In: *Živena*, 1947, roč. 37, č. 1–2, s. 64.

Prvé správy o činnosti a aktivitách miestnych odborov Živeny počas SNP boli publikované už na jeseň 1945 v časopise *Živena*.⁶⁷ V júli 1946 začali postupne prichádzať do ústredia spolku správy z jednotlivých miestnych odborov Živeny, v ktorých podávali referentky podrobné správy o účasti členiek spolku v odboji, počas Povstania aj po jeho potlačení. Niektoré správy uvádzali konkrétny objem podpory (počty cigariet, množstvo mydla, cukru, masti, klobás, slaniny, perníkov a rôzneho pečiva, čaju a liehovín, vydaného jedla a nazhromaždených peňazí) a mená konkrétnych účastníčok Povstania, ako aj členiek spolku, ktoré po potlačení Povstania poskytli úkryt a pomoc ukrývajúcim sa.⁶⁸ V správe z miestneho odboru Živeny v Tisovci boli uvedené informácie o zriadení partizánskej nemocnice a zabezpečení jej vybavenia z miestnych zdrojov (vankúše, obliečky, plachty, uteráky, spodná bielizeň) a pravidelného proviantu pre ranených a personál.⁶⁹ Niektoré správy však len konštatovali: „*Rady by sme Vám poslali správy, ktoré žiadate. Ale veru-nemáme sa čím pochváliť. Povstanie nás skoro obišlo. V našom meste mali partizáni moc iba týždeň v svojich rukách. Ba, nebol to ani týždeň. Členky Živeny ako dobrovoľné sestry Červeného kríža pomáhali opatrovať ranených. Ale inak neurobili nič.*“⁷⁰

Na základe zachovaných správ môžeme aktivity živeniarok počas Povstania a po jeho potlačení rozdeliť do niekoľkých skupín činností. Dominovala najmä organizačná práca. Ženy zabezpečovali organizovanie zberu materiálnej pomoci – šatstva, potravín, liekov, zdravotníckeho materiálu a vybavenie nemocníc ako aj organizovanie finančných zbierok a následného nákupu týchto komodít. Ženy tiež zabezpečovali stravovanie a ošatenie povstalcov (šijacie dielne, pletenie teplého oblečenia, kuchyne, dielňa na výrobu cestovín). Keďže väčšina členiek absolvovala ošetrovateľský kurz, počas pôsobenia sa mohli zapojiť do činností v nemocniciach a lazaretach. Niektoré pracovali ako ošetrovateľky, mnohé však pracovali v kuchyniach a pracovniach. Zabezpečovali úkryt a zásobovanie pre partizánov v lesoch. Len v ojedinelých prípadoch sa živeniarky zapojili do prípravy Povstania, presunu zbraní a munície, či priamo do bojov (mladá členka miestneho odboru Živeny v Ľubietovej, Júlia Kmeťová sa zapojila do povstaleckých bojov).⁷¹ Po potlačení povstania sa práve ženy osvedčili ako spojky a zásobovačky partizánskych skupín ukrývajúcich sa v lesoch. Pravdepodobne najťaž-

67 Činnosť odboru Živeny v Banskej Bystrici za Národného povstania v roku 1944. In: *Živena*, 1945, roč. 35, č. 1–3, s. 59–60.

68 SNA, f. Živena, kr. 56, inv. č. 184. Odbor Živeny v Štub. Tepliciach, 14. júla 1946. Odbor Živeny Žilina, 29. augusta 1946.

69 SNA, f. Živena, kr. 56, inv. č. 184. Tisovec, 23. júla 1946.

70 SNA, f. Živena, kr. 119, inv. č. 523. Spišskonovoveský odbor Živeny, 5. júla 1946.

71 SNA, f. Živena, kr. 56, inv. č. 184. Stručná činnosť Ľubietovského odboru Živeny z povstania a v časoch potlačenia povstania.

šou prácou pre ženy bol zvoz ranených vojakov aj civilistov a identifikácia mŕtvych. V správach sa živeniarky priznávali, že pomáhali aj raneným nemeckým vojakom. Niekde ako výmenu za možnosť poskytnúť potom pomoc pod dohľadom okupačných jednotiek či už zajatým, alebo raneným povstaleckým bojovníkom, ako aj civilistom. Niekedy však v správach uvádzali, že vykonávali len službu blížnym, aby ukázali, že každý človek si zaslúži starostlivosť a pomoc.⁷²

Elena Holéczy, predsedníčka Ústrednej organizačno-propagačnej komisie spolku, navrhla vypracovať memorandum, v ktorom by bola prezentovaná činnosť Živeny počas Povstania komplexne a ucelene. Navrhovala, aby v memorande bolo presne vykázané aj číselne, čo jednotlivé členky a odbory obetovali. Memorandum malo byť predostreté „kompetentným úradom, aby sa tak zaistilo aspoň trošku uznania dosiaľ zastrkovanej Živeny.“⁷³ Ústredná organizačno-propagačná komisia v rámci vysielania pre Ameriku pripravila samostatnú tému „Žena v Povstaní“.

Následne komisia v auguste 1946 pripravila do vysielania rozhlasu v rámci rozhlasového okienka Živeny tému *Živena a Slovenské národné povstanie*, kde chcela propagovať činnosť odborov Živeny aj samotných živeniarok počas Povstania, a tým aspoň čiastočne zastaviť útoky na Živenu, kvôli jej kolaborácii v období vojnovej Slovenskej republiky.⁷⁴

Od počiatku sa činnosť organizačno-propagačnej komisie sústredila aj na prípravu na vydanie brožúry o činnosti a histórii Živeny, ktorá mala byť propagáciou spolku, predstavením spolkového života širokej verejnosti. Brožúra mala byť vhodne doplnená obrazovým materiálom. Zároveň mala obsahovať podklady a materiály, ktoré mali pomôcť a uľahčiť zakladanie ďalších miestnych odborov Živeny. Súčasťou brožúry malo byť aj prezentovanie úlohy Živeny a živeniarok v Slovenskom národnom povstaní. Keďže Povereníctvo pre informácie odoprelo poskytnúť finančnú podporu na vydanie brožúry, organizačno-propagačná komisia navrhla požiadať odbory o príspevok na jej vydanie.⁷⁵ Vydanie tejto brožúry sa napriek snahám a podpore jednotlivých miestnych odborov už nepodarilo zrealizovať.

Ešte aj v roku 1947 museli členky Živeny reagovať na útoky s obvineniami z kolaborácie. V marci 1947 vyšiel v *Národnej obrode* článok, ktorý kritizoval

72 Rok z činnosti žien v Liptovskom Sv. Mikuláši. In *Živena*, 1946, roč. 36, č. 8–10, s. 225–232.

73 SNA, f. Živena, kr. 94, inv. č. 340. Ústredná organizačno-propagačná komisia Živeny v Bratislave. Zápisnice (1946–1948). Zápisnica zo zasadnutia ústrednej organizačno-propagačnej komisie dňa 20. decembra 1946.

74 SNA, f. Živena, kr. 94, inv. č. 341, Ústredná organizačno-propagačná komisia. Obežník I. (14. januára 1947).

75 SNA, f. Živena, kr. 94, inv. č. 340, s. 1. Zápisnica (20. decembra 1946).

spolok Živena. Okrem iného v ňom neznáma autorka (pod pseudonymom Mi-la Trňová)⁷⁶ obviňovala členky spolku, že „*nepocítili hrôzy vojny, lebo sa mali práve tak dobre ako predtým a potom.*“ Vo svojej reakcii redaktorka Zora Jesenská označila tento názor za demagógiu. Okrem iného priamo uviedla, že „*členstvo Živeny zúčastnilo hojne sa na Povstaní, tu sa nemáme za čo hanbiť, a po ňom sa malo tak zle ako všetci, rovnako znášalo perzekúciu...*“.⁷⁷

Záver

Téma participácie žien na odbojovej činnosti a v Povstaní je stále predmetom intenzívneho výskumu, ktorý môže doplniť staršie popularizačné práce.⁷⁸ Zachované svedectvá jednotlivých členiek Živeny a miestnych odborov zachytili celý rad rôznych aktivít a činností spolku počas Povstania a po jeho potlačení. Mnohé správy dokonca veľmi precízne vyčíslili množstvo a hodnotu zabezpečených potravín, vyzbierané finančné prostriedky, nakúpené lieky a ošetrovateľský materiál. Živeniarky prostredníctvom sietí, ktoré tvorila práve členská základňa spolku ako aj kontakty s ďalšími aktívnymi ženami na lokálnej úrovni organizovali zber a prešívanie šatstva, pletenie teplého oblečenia, prípravu obväzov, nemocničnej bielizne, zbieranie a prevoz liekov a ošetrovateľského materiálu, potravín a nevyhnutných finančných prostriedkov.

Väčšina žien poskytovala útočisko partizánom a prenasledovaným, organizovali zvoz a ošetrovanie ranených, ich ukrývanie, zabezpečovali pre nich jedlo, prevážovali rany, poskytovali zázemie, pokoj a pochopenie. Mnohé boli morálnou oporou pre ranených a umierajúcich. Na niektorých miestach boli živeniarky schopné zabezpečiť fungovanie ošetrovateľskej služby, ako zdravotnícky personál slúžili v partizánskych nemocniciach (Tisovec, Hnúšťa) a ošetrovateľských stanicích. Mnohé však vykonávali len pomocné práce v kuchyni a v práčovniach nemocníc. Zabezpečovali aj vybavenie partizánskej nemocnice v Tisovci (postele, bielizeň, obväzový materiál, ďalší nábytok). Väčšina živeniarok absolvovala ošetrovateľský kurz, mnohé boli členkami Červeného kríža, boli teda schopné ošetrovať ranených a asistovať lekárom a lekárkam. Niektoré sa priamo zúčastnili ako ošetrovatelky v bojových zónach – ošetrovali ranených priamo na mieste bojov, organizovali zvoz ranených.

76 TRŇOVÁ, Mila: Ženy omladte sa! In: *Národná obroda*, 1947, roč. 3, č. 60, s. 1–2.

77 JESENSKÁ, Zora: O tej zaostalosti našich ženských snáh. In: *Živena*, 1947, roč. 37, č. 3–4, s. 111–118.

78 VOLANSKÁ, Hela: *Hrdinky bez páťosu*. Bratislava 1967.

Dôležitá bola ich činnosť pri zabezpečení proviantu. V podmienkach regulovaného zásobovania a prídeltov dokázala nazhromaždiť potraviny pre zásobovanie bojujúcich vojakov, ranených a personálu nemocníc. V Brezne živeniarky zriadili domácu výrobu cestovín (denne spracovali asi 400 kg múky). V záveroch mnohých správ miestnych odborov sa autorky dožadovali uznania pre neznáme a často bezmenné ženy, ktoré boli počas Povstania aktívne ako ošetrovatelky, zásobovačky, spojky, sanitárky.

Zachovaný súbor správ o činnosti miestnych odborov Živeny od augusta 1944 do apríla 1945 poskytuje nielen pohľad na pôsobenie spolku v tomto období. Vznik týchto správ bol motivovaný snahami pomôcť „obhájiť“ činnosť spolku počas Povstania, vyvrátiť obvinenia z kolaborácie s ľudáckym režimom a tým aj legitimizovať jeho ďalšiu existenciu v obnovenej republike.

Živena využila na prezentovanie svojho povstaleckého naratívu spolkovú tlač a rozhlasové vysielanie. Predstavitelky Živeny však mali ambicióznejšie plány. Chceli vypracovať samostatné memorandum, vydať špeciálnu brožúru o účasti Živeny v SNP. Aj pre krátkosť času, zložité pomery v rokoch 1945 – 1948, konflikty so Zväzom slovenských žien, obmedzeným finančným možnosťami sa tieto ambície nepodarilo realizovať.

V apríli 1947 na valnom zhromaždení bratislavského odboru Živeny primátor Bratislavy vyhlásil, že za Slovenského štátu bola Živena zatlačená do pozadia, neprislúchovala režimu a pracovali v ilegalite, „s rozhorčením treba odmietnuť tvrdenia, že Živena združovala reakcionárske živly, pokiaľ sa do jej radov takéto živly v ojedinelých prípadoch votreli, nemožno z toho viniť celý spolok“.⁷⁹ Kampaň tak v zásade bola úspešná.

Samostatnú existenciu spolku to však nezabezpečilo. Nová politická realita po roku 1945, ale najmä po roku 1948 už existencii Živeny nepriala. Útoky na Živenu po roku 1945 a hlavne r. 1947 boli vedené zo strany ľavicovo resp. komunisticky orientovaných jednotlivcov a skupín, pričom boli zároveň – podobne ako v Čechách – prvými krokmi k budúcej centralizácii a ovládnutiu ženských a ostatných spolkov komunistickou stranou.

Vo februári 1948 sa Živena musela postaviť výzve na vytvorenie jednotnej ženskej organizácie a závažnej kritike na adresu spolku. Na schôdzke delegátok 14. mája 1948 v Martine bol zvolený Akčný výbor spolku na čele so Zorou Jenesskou, ktorý následne rokoval so Zväzom slovenských žien o vytvorení jednotnej organizácie. Rokovania boli po dvoch mesiacoch ukončené dohodou.⁸⁰

79 SNA, f. Živena, kr. 102, inv. č. 416. Bratislavský odbor Živeny. Zápisnice výborových schôdzí okresu 1929–1947.

80 Názov novej organizácie sa upravil na Živena – Zväz slovenských žien (neskôr len Slovenský zväz žien). Živena sa v názve novej centrálnej ženskej organizácie, už pod kontrolou komu-

Sídlom nového ženského spolku sa mala stať Bratislava.⁸¹ Spoločným zasadnutím ústredných výborov oboch spolkov dňa 22. mája 1948 bola dohoda o zjednotení potvrdená.⁸²

POUŽITÉ ZDROJE

Pramene

archívne pramene

Archív Múzea Slovenského národného povstania
fond XII

Národní archiv

Komunistická strana Československa – ústřední výbor
Klement Gottwald

Slovenský národný archív v Bratislave:
fond Policajné riaditeľstvo
fond Zväz slovenských žien
fond Živena

dobová tlač

Národná obroda, 1947
Smer. Orgán Stredoslovenského KV KSS, 1964
Živena, 1938, 1945, 1946, 1947, 1948

Literatúra

DUDEKOVÁ-KOVÁČOVÁ, Gabriela: Živena v politických režimoch 19. a 20. storočia. In: KODAJOVÁ, Daniela a kol. *Živena: 150 rokov spolku slovenských žien*. Bratislava 2019, s. 99–182.

nistov, formálne udržala najmä vďaka uznaným zásluhám ako slovenského národného spolku s dlhou tradíciou.

81 Zpráva ústrednej tajomníčky Živeny M. Kassovej, prednesená na schôdzke delegátok dňa 14. mája 1948 v Turč. Sv. Martine. In: *Živena*, 1948, roč. 38, č. 3–5, s. 149–153.

82 Prejavy, povedané na spoločnom zasadnutí ústredných výborov Živeny a Svazu slovenských žien, ktoré bolo 22. mája 1948 v Bratislave. In: *Živena*, 1948, roč. 38, č. 6–8, s. 216–220.

- ŽURIŠKA, Zdenko: Funkcionárky Živeny. In: SEDLÁKOVÁ, Viera (ed.): *Zborník z osláv 125. výročia Živeny spolku slovenských žien v Martine*. Martin 1995, s. 57–69
- HUDEK, Adam: *Najpolitichejšia veda. Slovenská historiografia v rokoch 1948 – 1968*. Bratislava 2010
- JECHOVÁ, Květa: Cesta k emancipaci. Postavení ženy v české společnosti 20. století. Pokus o vymezení problému. In: TŮMA, Oldřich – VILÍMEK, Tomáš (eds.): *Pět studií k dějinám české společnosti po roce 1945*. Praha 2008, s. 69–129
- KALINOVÁ, Lenka: *Společenské proměny v čase socialistického experimentu: K sociálním dějinám v letech 1945–1969*. Praha 2007
- KODAJOVÁ, Daniela: Živena – spolok slovenských žien. In: DUDEKOVÁ, Gabriela a kol.: *Na ceste k modernej žene. Kapitoly z dejín rodových vzťahov na Slovensku*. Bratislava 2011, s. 215–232
- KODAJOVÁ, Daniela a kol.: *Živena. 150 rokov spolku slovenských žien*. Bratislava 2019
- MANNOVÁ, Elena: Spolky v období sociálno-politických zmien na Slovensku 1938–1951. In: STENA, Ján (ed.): *Občianska spoločnosť, problémy a perspektívy v ČSFR*. Bratislava 1991, s. 21–30
- MANNOVÁ, Elena: Slovenské národné povstanie a politická pamäť. In: IVANIČKOVÁ, Edita a kol.: *Z dejín demokratických a totalitných režimov na Slovensku a v Československu v 20. storočí. Historik Ivan Kamenec 70-ročný*. Bratislava 2008, s. 215–230
- MICHELA, Miroslav – KŠIŇAN, Michal: Slovenské národné povstanie. In: KŠIŇAN, Michal a kol.: *Komunisti a povstania. Ritualizácia pripomínania si protifašistických povstaní v strednej Európe (1945–1960)*. Kraków 2012, s. 8–35
- NOVOMESKÝ, Ladislav: Predhovor. In: HUSÁK, Gustáv: *Svedectvo o Slovenskom národnom povstaní*. Bratislava 1969, s. 5–11.
- RÁKOSNÍK, Jakub: *Sovětzace sociálního státu: Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945–1960*. Praha 2010
- RYCHLÍK, Jan: *Česi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945–1992*. Bratislava 1998
- ŠKORVANKOVÁ, Eva: Ženský odbor HSLS ako koordinátor sociálnej práce? In: *Populačné štúdie Slovenska*, 2020, č. 13, s. 59–82
- ŠKORVANKOVÁ, Eva: Živena v konfrontácii s nastupujúcim ľudáckym režimom v období autonómie. In: *Bratislava: Zborník Múzea mesta Bratislavy*, 2023, roč. 35, s. 126–143

- ŠKORVANKOVÁ, Eva: Sociálna práca žien v osídľach ľudáckeho režimu na Slovensku (1938–1945). In: DUDEKOVÁ KOVÁČOVÁ, Gabriela – RÁKOSNÍK, Jakub – BENKO, Juraj a kol.: *Od almužny k nároku: Vízie a prax sociálnej politiky na Slovensku a v českých krajinách 19. a 20. storočia*. Praha 2024, s. 355–380
- TKADLEČKOVÁ-VANTUCHOVÁ, Jarmila: *Živena – spolok slovenských žien*. Bratislava 1969
- UHROVÁ, Eva: Národní fronta žen a Rada československých žen – dva proudy ženského hnutí v českých zemích a jejich zájem o sociální a právní postavení žen. In: KÁRNÍK, Zdeněk – KOPEČEK, Michal (eds.): *Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu III*. Praha 2005, s. 88–112
- VOLANSKÁ, Hela: *Hrdinky bez páťosu*. Bratislava 1967

